

વાચક લઘ્વિરત્નકૃત કૃષ્ણ-રુક્મિણી સંબંધ★

કનુભાઈ પ્ર. શેઠ

પ્રાસ્તાવિક

પૃથક્જનને પ્રારંભકાલથી કથા-વાર્તા પ્રતિ વિશેષ આકર્ષણ રહ્યું છે. આ કારણસર ધર્મપ્રચારકોએ કથાના માધ્યમ દ્વારા ધાર્મિક માન્યતાઓ-ભાવનાઓ સ્વકીય સંપ્રદાયમાં સ્થિર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. આ સંદર્ભમાં જૈન આચાર્યો તથા મુનિઓએ વિશાલ કથા-સાહિત્યનું નિર્માણ કર્યું છે. આ કથા-સાહિત્યમાં સામાન્યતઃ જૈન પરંપરાને અભિપ્રેત એવી તપ, શીલ, સંયમ, ત્યાગ વગેરે ભાવનાઓનો મહિમા વર્ણવતી કથાઓ મળી આવે છે. અહીં એવી એક કૃતિ પ્રસ્તુત કરવામાં આવી છે, જેમાં જૈન પરંપરાના કૃષ્ણચરિત્રનો, કૃષ્ણે રુક્મિણીનું હરણ કરી એની સાથે વિવાહ કરી, પટરાણી રૂપે સ્થાપી તે પ્રસંગને નિરૂપવામાં આવ્યો છે. જૈન કાવ્યસાહિત્યમાં આવી ચરિત્રાત્મક કથાકૃતિને રાસ, ચરિત્ર, ચોપાઈ, કથા, પ્રબંધ, સંબંધ ઇત્યાદિ રૂપે ઓળખાવવામાં આવે છે. જે રચના જેના સંબંધમાં રચવામાં આવી હોય એને કેટલીક વાર 'પ્રબંધ' કે 'સંબંધ' કહેવામાં આવે છે. અહીં એવો એક વાચક લઘ્વિરત્નકૃત કૃષ્ણ-રુક્મિણી સંબંધ પ્રથમ વાર પ્રકટ કરવામાં આવી રહ્યો છે.

પ્રતવર્ણન અને સંપાદનપદ્ધતિ

આ કૃતિનું સંપાદન ઉપલબ્ધ બે હસ્તપ્રતો પરથી કરવામાં આવ્યું છે; જેનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે.

પ્રત અ-આ પ્રત લા. ૬૦ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર, અમદાવાદના મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી હસ્તપ્રત ભંડારમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે. એનો ક્રમાંક ૫૨૯૨ છે. પ્રતમાં કુલ ૧૩ પત્રો છે. એમાં પ્રસ્તુત કૃતિ પત્ર ૧ થી ૩ પર ઉતારવામાં આવી છે. પ્રત્યેક પત્રનું કદ ૨૬.૨ x ૧૧.૦ સે. મી. છે. પ્રત્યેક પત્ર પર આશરે ૧૯ પંક્તિઓ છે. કાવ્યમાં કુલ ૧૧૧ કડીઓ છે. પાતળા કાગળની આ પ્રત દેવનાગરી લિપિમાં કાળી શાહીથી લખાયેલી છે; પણ શ્લોકના ક્રમાંક લાલ કરેલા છે. પત્ર ક્રમાંક જમણી બાજુ દર્શાવ્યા છે. પ્રતની લેખનમિતિ નોંધાયેલ નથી. પણ લેખન-પદ્ધતિ વગેરે પરથી તે અનુમાને ૧૮મા શતકની હોય એમ લાગે છે. કાવ્યાંતે નીચે પ્રમાણે પુષ્ટિકા પ્રાપ્ત થાય છે.

इति शील विषये फाग समाप्तं, पं. हर्ष लिपीं कृतम्. आ प्रतने मुख्य गणवामां आवीं છે.

પ્રત બ-ક્રમાંક ૨૭૯૫ની આ પ્રત જૈન જ્ઞાનભંડાર, સંવેગી ઉપાશ્રય, અમદાવાદના હસ્તપ્રત ગ્રંથભંડારમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે. એના કુલ ૬ પત્ર છે. પ્રસ્તુત કૃતિ પત્ર ૪ થી ૬માં ઉતારેલી છે. પત્રનું કદ ૨૫.૫ x ૧૧.૦ સે. મી. છે. પ્રત્યેક પત્ર પર આશરે ૨૦ પંક્તિઓ છે. કુલ ૧૧૧ કડીઓ છે. સમગ્ર પ્રત દેવનાગરી લિપિમાં કાળી શાહીમાં લખાયેલી છે. પણ શ્લોક-ક્રમાંક લાલ કરેલા છે. પત્રની બન્ને બાજુ ૨ સે.મી.નો હાંસિયો છે. પત્ર ક્રમાંક જમણી બાજુ હાંસિયામાં દર્શાવ્યા છે. પ્રતનું લેખન-વર્ષ પ્રાપ્ત થતું નથી પણ લેખન-પદ્ધતિ વગેરે પરથી તે અનુમાને ૧૮મા શતકનું હોય તેમ લાગે છે. પ્રતને અંતે નીચે પ્રમાણે પુષ્ટિકા મળે છે :

इतिश्री शील विषये कृष्ण रुक्मिणि चउपई समाप्त, पंडित महिमाकुमारगणि.

★ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વડોદરા મુકામેના ૩૦મા અધિવેશનમાં રજૂ કરેલ શોધનિબંધ.

કાવ્યનો પ્રકાર : સંબંધ, ચઉપઈ, કે ફાગ ?

પ્રસ્તુત કૃતિનો એમાં પ્રાપ્ત થતા ઉલ્લેખો અનુસાર કાવ્યપ્રકાર ‘સંબંધ’ છે. જેમકે

‘સંવત સોલહ સય છહોતરઈ, ફાગુ માસ ઉદાર,
નવહર નગરઈ એ સંબંધ, રચ્યઉ ગુણે કરી સુવિચાર. ૧૦૭

અને વળી-

વાચક લબધિરતનગણિ ઈમ કહઈ, મુનિસુવ્રત સુપ્રસાદિ,
એ સંબંધ સુપરિ કરિ વાંચતા, દૂરિ જાઈ વિખવાદ. ૧૧૦

પણ પ્રસ્તુત કૃતિ આજ પર્યંત ‘ફાગ’ તરીકે ઉલ્લેખાઈ છે. શ્રી મોહનલાલ દો દેશાઈએ જૈન ગૂર્જર કવિઓમાં આ કૃતિનો ઉલ્લેખ ‘લબ્ધિરાજકૃત શીલફાગ’ એમ ફાગ તરીકે કર્યો છે^૧. વળી શ્રી અગરચંદ નાહટાએ પણ પ્રાચીન કાવ્યોં કી રૂપ-પરમ્પરામાં પણ એનો લબ્ધિરાજ કૃત ‘નેમિ ફાગુ’ તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે^૨. પ્રસ્તુત કૃતિની પ્રત અની પુષ્પિકામાં પણ એનો ‘ફાગ’ તરીકે ઉલ્લેખ છે. જેમકે ઇતિશ્રી શીલ વિષયે ફાગ સમાપ્ત. પણ આ કૃતિને ‘ફાગ’ કહેવી ઉચિત નથી.

પ્રથમ તો એ કે પ્રસ્તુત કૃતિની પ્રત બ ની પુષ્પિકામાં એને ‘ચઉપઈ’ તરીકે ઓળખાવવામાં આવી છે. જેમકે ઇતિશ્રી શીલ વિષયે કૃષ્ણ-રુકમિણિ ચઉપઈ સમાપ્ત.

બીજું એ કે ‘ફાગુ’ કાવ્યમાં સામાન્યતઃ આવતું વસંતવર્ણન કે વર્ષાવર્ણન કે કીડાવર્ણનનો અત્રે સર્વથા અભાવ છે.

આ બધા પરથી આ કૃતિને સંબંધ રૂપે ઘટાવવી ઉચિત છે.

કૃષ્ણ-રુકમિણી સંબંધ : કથાસાર

‘કૃષ્ણ-રુકમિણી સંબંધ’ એ ૧૧૧ કડીનું એક નાનું ‘સંબંધ’ કાવ્ય છે. વર્ણ્ય-વિષય જૈન પરંપરામાં પ્રસિદ્ધ એવા કૃષ્ણચરિત્રમાંના કૃષ્ણ-રુકમિણીના વિવાહપ્રસંગને વર્ણવવાનો છે. એનો સાર આ પ્રમાણે છે :

સોરઠ દેશમાં આવેલી દ્વારિકા નગરીમાં શ્રીકૃષ્ણ પોતાના ભાઈ બલભદ્ર સહિત શાસન કરતા હતા. એક દિવસ ફરતા ફરતા નારદ ઋષિ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. કૃષ્ણ અને બલભદ્રે વિનયપૂર્વક એમનો આદર-સત્કાર કરી એમને સિંહાસન પર બેસાડ્યા, પગે લાગીને એમનાં ક્ષેમકુશળ પૂછ્યા. નારદ થોડો સમય ત્યાં રહી પછીથી શ્રીકૃષ્ણના અંતઃપુરમાં સત્યભામા પાસે આવ્યા. આ વખતે સત્યભામા સોળ શુંગાર સજી પોતાનું મુખ આયનામાં જોતી હતી. એટલે એને નારદના આગમનની ખબર પડી નહીં. આવી ઉપેક્ષા જોઈ નારદે વિચાર્યું, ‘‘અરે ! ઈંદ્રના અંતઃપુરમાં પણ મારી કોઈ ઉપેક્ષા-અવહેલના કરતું નથી. પરંતુ આ શ્રીકૃષ્ણની માનીતી હોવાથી યૌવનના ગર્વમાં તે મારા સામું પણ જોતી નથી કે વિનયવિવેક પણ કરતી નથી. માટે ‘આનો ગર્વ ઊતરે એવો કોઈ ઉપાય કરું’ એમ વિચાર કરી નારદ ઋષિ આકાશગામિની વિદ્યા વડે ઊડી કુંડિનપુર આવ્યા.

કુંડિનપુરમાં રુક્મી નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો જેને રુકમિણી નામની સ્વરૂપવતી બહેન હતી. નારદ એની પાસે ગયા. રુકમિણીએ આસન આપી એમનો આદર-સત્કાર કર્યો. નારદ સંતોષ પામ્યા. એમણે એની પાસે શ્રીકૃષ્ણનાં રૂપ, ગુણ, અને સૌભાગ્યનું વર્ણન કર્યું. રુકમિણી તે સાંભળીને કૃષ્ણ પ્રત્યે અનુરાગવતી થઈ.

ત્યાર બાદ નારદે એક ચિત્રકાર પાસે રુક્મિણીનું ચિત્ર તૈયાર કરાવ્યું. પછી તે ચિત્ર લઈને નારદ આકાશમાર્ગે દારિકા શ્રીકૃષ્ણ પાસે આવ્યા. એમણે પેલું ચિત્ર શ્રીકૃષ્ણને બતાવ્યું. શ્રીકૃષ્ણે તે અંગે નારદને પૃચ્છા કરતાં એમણે કહ્યું કે તે કુંડિનપુરના રાજા રુક્મીની નાની બહેન રુક્મિણીનું ચિત્ર છે. નારદે રુક્મિણીનાં રૂપ અને ગુણનું વર્ણન કરતાં કૃષ્ણે કહ્યું કે ‘એ રુક્મિણી મારા ગૃહે આવે તેમ કરો.’ નારદે કહ્યું, ‘તમારો મનોરથ પૂર્ણ થાય તેમ હું કરીશ.’

આ પછી શ્રીકૃષ્ણે કુંડિનપુરના રાજા રુક્મીની પાસે દૂત મોકલી રુક્મિણીનું ‘માગું’ કર્યું. દૂતને રુક્મીએ કહ્યું, ‘શું હું મારી બહેન ગોવાળિયાના પુત્ર કૃષ્ણને આપું ? મારી બહેન તો મેં સર્વગુણસંપન્ન એવા શિશુપાલને આપી છે, કેમકે રત્ન તો સુવર્ણની સાથે જ શોભે, પિત્તળ સાથે નહિ !’ આમ કહી રુક્મી રાજાએ દૂતને પાછો કાઢ્યો.

આ દૂત અને રુક્મીના સંવાદને ગુપ્તપણે સાંભળી ગયેલી રુક્મિણીએ તે અંગે પોતાની ફોઈને વાત કરી. તે સાંભળી ફોઈએ કહ્યું, ‘અતિમુક્ત મુનિએ કહ્યું છે કે રુક્મિણી શ્રીકૃષ્ણની પટરાણી થશે. એ વચનો અસત્ય કેમ ઠરે ?’ આ સાંભળી રુક્મિણીએ હૃદયમાં ધીરજ ધરી.

ફોઈએ એક છાનો દૂત મોકલી શ્રીકૃષ્ણને કહેવડાવ્યું કે ‘જો તમે રુક્મિણીને વરવાની ઈચ્છા ધરાવતા હો તો ગુપ્તપણે કૃષ્ણ પક્ષની આઠમે કુંડિનપુર આવજો અને હું પણ રુક્મિણીને લઈને નાગપૂજાને બહાને નગર બહાર આવેલ ઉદ્યાનમાં નાગમંદિરે આવીશ.’

સંકેત પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ ભાઈ બલભદ્રને લઈને કુંડિનપુર આવ્યા.

આ બાજુ શિશુપાલ પણ પરણવા અર્થે પોતાના પરિવાર સહિત આવ્યો. આ અંગે નારદે શ્રીકૃષ્ણને માહિતી આપી એટલે શ્રીકૃષ્ણ બલભદ્ર સહિત રથમાં બેસી સંકેત અનુસાર ઉદ્યાનમાં આવ્યા. રુક્મિણીને લઈને ફોઈ પણ નાગપૂજા કરવા ત્યાં આવ્યાં. રુક્મિણીને જોઈને શ્રીકૃષ્ણે વિચાર્યું, ‘નારદે જે રૂપનું વર્ણન કર્યું હતું, તેથી પણ આ તો અધિક રૂપવતી છે.’ પછી કૃષ્ણે રુક્મિણીને કહ્યું, ‘તારી પ્રીતિથી વશ થયેલો એવો હું દૂરથી આવ્યો છું. તો હવે વિલંબ કર્યા વગર રથમાં બેસી જા.’ ફોઈનો આદેશ લઈને તે રથમાં બેસી ગઈ. પોતાના પર આળ ન આવે એટલે ફોઈએ પોકાર પાડ્યો, ‘અરે ! વીરો ! દોડો, દોડો ! આ કૃષ્ણ રુક્મિણીને હરી જાય છે.’ આ વખતે પ્રગટ થવા માટે શ્રીકૃષ્ણે પોતાનો ‘પાંચજન્ય’ શંખ વગાડ્યો.

શંખનાદ સાંભળી રાજા રુક્મી અને શિશુપાલ સૈન્ય લઈને શ્રીકૃષ્ણની પાછળ પડ્યા. આ જોઈ રુક્મિણીએ કૃષ્ણને કહ્યું, ‘તમે તો માત્ર બે જણ છો, જ્યારે સામે તો આખું કટક છે, તો હવે શું થશે ?’ આ વખતે કૃષ્ણે રુક્મિણીને ભય ન પામવા જણાવ્યું. પછી પોતાનું બળ બતાવવા એમણે એક જ તીર વડે તાડનાં ઘણાં વૃક્ષો છેદી નાંખ્યાં. વળી હાથમાં પહેરેલી અંગૂઠીનો હીરો હાથમાં રાખી એનો કપૂરની માફક ચૂરો કરી નાંખ્યો. યુદ્ધ કરવા સજ્જ થયેલા કૃષ્ણને બલભદ્રે કહ્યું, ‘હે ભાઈ, તમે જલદીથી વહુને લઈ આગળ જાવ. હું પછીથી આવીશ’ એમ કહી બલભદ્ર ત્યાં હાથમાં મુશલ લઈને યુદ્ધ કરવા ઊભા રહ્યા અને શ્રીકૃષ્ણ રુક્મિણીને લઈને આગળ ચાલ્યા. આ વખતે રુક્મિણીએ કૃષ્ણને કહ્યું, ‘બલભદ્રજીને કહો કે રુક્મી રાજા ફૂર છે. પણ દયા કરીને એને હણતા નહીં.’ આ પછી શ્રીકૃષ્ણ રુક્મિણીને લઈને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. પછી સૈન્ય આવી પહોંચતાં બલભદ્ર એના પર મુશળ લઈને તૂટી પડ્યા. તેમણે અનેક સૈનિકોનો નાશ કર્યો. રથમાં બેઠેલા સુભટોને નસાડ્યા. શિશુપાલ નાસવા લાગ્યો. તે વખતે આકાશમાં ઊભા રહીને યુદ્ધનું નિરીક્ષણ કરતા નારદ ઉપાલંભ આપતા શિશુપાલને કહેવા લાગ્યા, ‘અરે કાયર, નાસી જા, નાસી જા.’

આ પછી રાજા રુક્મી લડવા આવ્યો. બલભદ્રે એક બાણ મારી એનાં દાઢી-મૂછ કાપી નાંખ્યાં અને એને કહ્યું, 'વહુના (રુક્મિણીના) વચન ખાતર તને જીવતો જવા દઉં છું.'

રુક્મી રાજા નાસી ન જતાં ત્યાં જ રહ્યો અને અત્રે એણે ભોજકંટક નામનું એક નવું નગર વસાવ્યું. બલભદ્રે પણ અહીં કીર્તિસ્તંભની સ્થાપના કરી. આ પછી તેઓ દ્વારિકા નગરી આવ્યા.

દ્વારિકા આવી શ્રીકૃષ્ણે રુક્મિણીને કહ્યું, 'હે પ્રિયે, દેવતાએ બનાવેલી આ દ્વારિકાનગરીમાં આ મારા મહેલમાં તું તારા મનની ઈચ્છા પ્રમાણે રહે.' આ સાંભળી રુક્મિણીએ કહ્યું, 'મને દાસીની જેમ પકડી લાવ્યા છો એટલે મારો નિર્વાહ કેમ થશે તે હું જાણતી નથી.' આ પછી શ્રીકૃષ્ણે રુક્મિણીની સાથે ગાંધર્વવિવાહ કર્યો અને તેની સાથે સુખ-ભોગમાં રાત્રિ વિતાવી.

પછીથી પ્રભાત થતાં શ્રીકૃષ્ણ રુક્મિણી સાથે જ્યાં લક્ષ્મીનું મંદિર હતું ત્યાં આવ્યા. મંદિરમાં રહેલી લક્ષ્મી મૂર્તિ ઉપાડી લઈને તે સ્થાને રુક્મિણીને બેસાડી અને સત્યભામા આવે ત્યારે લક્ષ્મીની માફક સ્થિર નેત્રો રાખી બેસી રહેવાની સૂચના કરી. પછી શ્રીકૃષ્ણ નગરીમાં આવ્યા. તે વખતે એમના નારીવૃદ્ધે એમને પૂછ્યા કરી કે, 'તમે જે નારીનું હરણ કરી લાવ્યા છો તે ક્યાં છે?' શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું, 'મધુવનમાં લક્ષ્મીનું મંદિર છે, ત્યાં છે.' આ પછી સત્યભામા વગેરે એને જોવા લક્ષ્મીના મંદિરે આવ્યાં. પણ તેમણે ત્યાં કોઈ કન્યાને જોઈ નહીં પણ ભૂલથી ત્યાં લક્ષ્મીની મૂર્તિને સ્થાને બેઠેલી રુક્મિણીને સત્યભામા પગે લાગી અને કહ્યું, 'હે મા ! શ્રીકૃષ્ણ મારાથી ઉત્તમ રૂપવાળી શોક લાવ્યા છે તે મારી સેવા કરે તેમ કરજો. મારા મનની ઈચ્છા પૂર્ણ કરશો તો હું તમારી પૂજા કરીશ.' એમ કહી તે વારંવાર પગે લાગવા માંડી, સત્યભામા પછી શ્રીકૃષ્ણ પાસે આવી કહેવા લાગી કે 'હે ધૂર્તરાજા, તમે તે કન્યા ક્યાં મૂકી છે?' શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું, 'ચાલ, હું તને બતાવું' એમ કહીને તેઓ લક્ષ્મીને ઠેકાણે બેસાડેલી રુક્મિણી પાસે આવ્યા. કૃષ્ણને આવતા જોઈ રુક્મિણીએ ઊઠીને એમને પ્રણામ કર્યાં. પછી શ્રીકૃષ્ણે સત્યભામાને કહ્યું, 'તું આને પગે લાગી છે, તે તારી સર્વ ઈચ્છા પૂર્ણ કરશે.' એટલે સત્યભામાએ કહ્યું, 'આ તમારી કપટલીલા છે.' ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું, 'બહેનને-શોકને પગે લગાડવામાં કોઈ દોષ નથી, તે જ તારી ઈચ્છા સર્વ રીતે પૂર્ણ કરશે.' સત્યભામા કોપ કરી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. આમ શ્રીકૃષ્ણે આઠે રાણીમાં રુક્મિણીને પટરાણી તરીકે સ્થાપી. આમ કલહપ્રિય નારદ કલહ કરાવે છે.

અંતમાં કવિ શીલનો મહિમા વર્ણવે છે અને જણાવે છે કે શીલોપદેશમાલા (જયકીર્તિ કૃત, ઈ. સ.ની ૯મી સદીના આખરી ચરણ)માં શીલ વિશે જે ઉપનય આપ્યો છે, તે ઉપરથી અત્રે સદ્ગુરુ કૃપાએ આ 'સંબંધ'ની રચના કરી છે. સંવત ૧૬૦૬માં ફાગણ માસમાં 'નવહરનગર'માં આ 'સંબંધ'ની કવિએ રચના કરી હોવાનું જણાય છે. પોતાના ગુરુની પરંપરા વર્ણવી શીલનો મહિમા જણાવી કવિ કાવ્ય પૂર્ણ કરે છે અને અંતે આશીર્વાદ વચન ઉચ્ચારે છે.

કૃષ્ણ-રુક્મિણી સંબંધ : એક કાવ્ય તરીકે.

કાવ્યનો પ્રારંભ કવિએ 'શારદા' પાસે 'સરસ વચન'ની યાચનાથી કર્યો છે. પછી પાર્શ્વનાથ અને જિન મહાવીરને વંદન કરી, તથા શ્રી જિનદત્તસૂરિ, શ્રી જિનકુશલસૂરિ વગેરે ગુરુજનનું સ્મરણ કરી, નમન કરી, 'શીલ તણા અનંત ગુણ' ગાવાનો ઉપક્રમ કરી, કવિ આરંભમાં જ પોતાનું નામ જણાવી દે છે.

‘શીલ તણા ગુણ અનંત હઈ, કોઈ ન પામઈ પાર,
વાચક લખિરત્ન કહઈ, તે સુણિજયો સુવિચાર. ૬

પ્રથમ ઢાળના આરંભમાં નારદના શીલગુણનો નિર્દેશ કરી તથા શીલનો મહિમા વર્ણવી, તેના સમર્થનરૂપે 'રુક્મિણી-ભામા'નું 'સુહામણું દષ્ટાંત' સંભળાવવાનું-વર્ણવવાનું જણાવી કવિ કંઈક આખ્યાન

શૈલીને અનુસરી કાવ્યના વસ્તુનું સૂચન કરે છે.

તિણિ ઉપરિ તુમ્હે સાંભલઉ, રુક્મણી ભાંમા કેરઉ રે,
અતિ દિસયંત સુહામણઉ, ભાજઈ ભવભય ફેરઉ રે. ૧૦ સી.

અલકાપુરી સમાન દ્વારિકા નગરીનું વર્ણન કવિ માત્ર બે જ પંક્તિમાં કરે છે.

‘સોરઠ દેસ સુહામણઉ, સમુદ્ર તણઈ વીર તીરઈ રે,
બાર-જોયણ લાંબી ભલી, નવ-જોયણ વરહીરો રે. ૧૧ સી.

છપન-કોડિ જાદવ તિહાં, વસઈ સુખી સુપ્રધાનો રે,
દુવારિકા નગરી જાણીયઈ, અલકાપુરીય સમાનોરે. ૧૨ સી.

નગરીનું સંક્ષિપ્તમાં વર્ણન કરી કવિ તરત જ મુખ્ય કથા-વસ્તુ તરફ વેગથી આગળ વધે છે અને ‘વાસુદેવ નવમઉ’-કિસન મુરારી’ના ત્યાં નારદ ઋષિ આવે છે તે પ્રસંગ નિરૂપે છે. આવેલ નારદને સિંહાસન પર બેસાડી ‘કૃષ્ણ-બલદેવ’ ‘પાઈ લાગઈ’-પગે પડી એમની ‘કુશળ વાત’ પૂછે છે. તે પ્રસંગનું નિરૂપણ કવિ પોતાની વેગવતી કથનશૈલીમાં કરે છે તે એમની કથનકલાશક્તિનો ઘોતક છે.

નારદ ત્યાંથી ઝડપથી સત્યભામાના મંદિર તરફ વળે છે. તે સમયે શૃંગાર સજવામાં વ્યગ્ર સત્યભામાનું અને તે નારદ તરફ લક્ષ ન આપતાં નારદ ક્રોધ કરીને ચાલ્યા જાય છે તે પ્રસંગનું ચિત્ર ઉપસાવવામાં કવિની ચિત્રાત્મક શૈલીનો પરિચય મળે છે.

‘સોલ-શૃંગાર સજી કરી, બઈઠી ભામા નારી રે,
આરિસા માંહિ મુખ જોવતી, રૂપિ કરી સુન્નારી રે. ૧૮ સી.

વ્યગ્રપણઈ કરિ તિણિ સમઈ, નવિ દીઠઉ મુનિ રાયા રે.

‘ઈંદ્રના અંત:પુરમાં પણ મારી કોઈ અવગણના કરતું નથી પણ કૃષ્ણની આ માનીતી હોવાથી મારી ‘સનમુખઈ’ -સામે પણ જોતી નથી.’ એમ વિચારી સત્યભામાએ કરેલી ઉપેક્ષાથી ક્રોધાચમાન નારદ-આકાશગામિની વિદ્યા વડે કુંડિનપુર આવે છે તે પ્રસંગનું કવિ અત્યંત સંક્ષિપ્તતાથી નિરૂપણ કરે છે તે એમના લાઘવને સૂચવે છે.

‘ઈંદ્ર તણી અંતેઉરી ન કરઈ, માહરી હીલા રે,
કિસણ તણઈ માંનઈ કરી, કરતી બવઉહલી લીલા રે ૨૦ સી.

‘નવિ જોવઈ મુઝ સનમુખઈ, ન કરઈ વિનય વિશેષો રે,
ક્રોધ કરી અતિ પૂરીયઉ, જેહ કરઈ તે દેખઉ રે. ૨૧ સી.

વિદ્યા આકાશગામિની, સમરી તિણિ મન મોહે રે,
તિહાં થકી ઉડી ગયઉ, કુંડિનનયરિ અગાહા રે. ૨૨ સી.

રુક્મિણીના રૂપવર્ણનનું કૃષ્ણે માત્ર એક જ પંક્તિમાં દોરેલ ચિત્ર કવિની ચિત્રાત્મક વર્ણનશક્તિનું ઉત્તમ નિર્દેશન છે.

‘રૂપઈ કરિ જાણે રતિ-રંભા, તનુ સુકુમાલઈ કદલી-ચંભા.’ ૩૧. જો.

રુક્મિણી પ્રત્યે આકર્ષિત થયેલ કૃષ્ણે નારદને તે પોતાને મેળવી આપવા કરેલી વિનંતિ-ઉક્તિમાં

કૃષ્ણની હૃદય-ઝંપના-વ્યાકુળતાને કવિએ શબ્દના સપ્રમાણ અને ઉચિત પ્રયોગ દ્વારા મધુરતાથી નિરૂપી છે.
'એહવી નારિ મિલઈ પુન્ય જોગઈ, તુમ્હ પ્રસાદિ પામું વરભોગઈ, ૩૧ જો.

એહ મનોરથ મેરઉ પૂરઉ, તુમ્હ તુઠઈ સુરતરુ અંકૂરઉ,
સુરતરુ પુરઈ મનની આસા, તો તુઠઈ પ્રભુ લીલ-વિલાસા ૩૨ જો.'

રુક્મિણીની માંગણી અર્થે કૃષ્ણે મોકલેલ દૂત અને રુક્મી રાજાના સંવાદને કવિએ ચોટદાર શબ્દો વડે નાટ્યાત્મક રીતે રજૂ કર્યો છે. કૃષ્ણ જેવા 'ગોપ'ની પોતાની બહેન માટેની અયોગ્યતા અને 'સબ ગુણ કલા'ના ભંડાર એવા સર્વથા યોગ્ય રાજા શિશુપાલની યોગ્યતા સ્પષ્ટ કરવા રુક્મી એક દૃષ્ટાંત અલંકાર પ્રયોજે છે, તેમાં કવિની કાવ્યશક્તિની સૂઝ જોવા મળે છે.

'સોભઈ રત્ન સુયંગ સોવન માંહિ જડયઉરી,
શોભઈ નહીં લગાર પીતલિ માંહિ ધડયઉરી' ૩૭

પૂર્વે રુક્મિણીની ફોઈએ આપેલા સંકેતાનુસાર નાગમંદિરમાં રહેલા કૃષ્ણનાં ફોઈ સાથે પૂજા નિમિત્તે આવેલ રુક્મિણીના પ્રથમ પ્રત્યક્ષ રૂપદર્શન સમયના હૃદય-ઉદ્ગારો લક્ષપાત્ર છે.

'ગિરિધર દેખી રૂક્મિણી, નવજોબન અભિરામ,
જઈસી નારદ મુઝ કહી, તિણિથી રૂપનઉ ઠાંણ.' ૪૮ રંગી બે.

રુક્મિણી અને કૃષ્ણના મિલન પ્રસંગે રુક્મિણી સમીપ પોતે કેવા વેગથી ધસી આવ્યા છે તે ભાવને પ્રગટ કરવા કૃષ્ણ એક ઉપમા પ્રયોજે છે, જે એમના રુક્મિણી પ્રત્યેના હૃદયભાવને છતો કરે છે.

'મધુકર સમરઈ માલતી, આવઈ વેગિ સુયંગ,
તિમ હું તુમ્હ ગુણ સ્મરતાં, આવ્યઉ મનિ ઉછરંગિ.' ૫૦ રંગી લે.

અને એ સંદર્ભમાં એને 'વિના વિલંબે' રથમાં બેસી જવા જણાવે છે.

ભૂયાના આદેશથી રથમાં બેઠેલી રુક્મિણી લઈ જતાં કૃષ્ણ ભૂયાની સૂચના મુજબ પાંચજન્ય શંખ વગાડી તે અંગે સર્વને જાણ કરે છે. પરિણામે રુક્મી અને શિશુપાલ 'સબબ કટક' લઈને એની પાછળ પડે છે. આ જોઈને ભય પામેલી રુક્મિણી કહે છે-

'તુમ્હિ બિ જણા દીસઉ સામી, કેડઈ કટક જુ તેમ. ૫૭
મોહુતી સામી તુમ્હ ભણી, દીસઈ અપાય મહંત,
આકુલ વ્યાકુલ તિણિ ભણી, હું હુઈ ગુણવંત.' ૫૮

ભયથી આકુલ-વ્યાકુલ થયેલી રુક્મિણીનો ભય દૂર કરવા કૃષ્ણ કહે છે.

'માધવ બોલઈ તબ તિહાં, મ કરિ મ કરિ ભય ચિત્ર,
સુરપણઉ હમકઉ દેખી, ધરિ આણંદ વિચિત્ર.' ૫૯

અહીં રવાનુકારી શબ્દો અને દ્વિરુક્તિ દ્વારા કવિએ કૃષ્ણના ભાવને સચોટ અભિવ્યક્તિ અર્પી છે. તે નોંધપાત્ર છે.

વળી એનામાં રહેલા ભયને દૂર કરવા અને પોતાની તાકાતનું નિદર્શન કરવા માટે કૃષ્ણ એક બાણ વડે ઘણાં તાલવૃક્ષો છેદી નાંખે છે અને એક વીરને છાજે એવી વાણી ઉચ્ચારે છે.

‘મુઝ આગલિ એ બાપડા, રાંક સમાન વિચારિ,
માધવ રૂકમણિ પ્રતિ ભણઈ, તું ભય મ કરિ મકરિ લગારિ. ૬૧

રવાનુકારી શબ્દ રચના વડે કવિએ ભાવને સઘનતા અર્પી છે.

બલભદ્રના પરાક્રમથી પ્રભાવિત થયેલી રુકમિણી ભય પામીને ‘હરિ’ દ્વારા બલભદ્રને એવી વિનંતિ કરાવે છે કે ‘રાજા રુકમી કૂર છે, તે છતાં તેને હણવો નહીં.’ અહીં કવિએ રુકમિણીનો નારી સહજ પોતાના ભાઈ પ્રત્યેના પ્રેમભાવને મધુર અભિવ્યક્તિ આપી છે.

‘રૂકમિણિ બોલઈ હરિનઈ હરખસ્યુંજી, સાહિબ સુણિ મોરી વાત,
કહિજ્યો જેઠ ભણી તુમ્હિ એહવઉજી, પ્રીતમ ગુણિ અવદાત. ૬૬. રૂકમિણિ.

રૂકમી રાજા કૂર અછઈ ઘણુંજી, તઉપિણિ હણિવઉ નાંહિ,
એહ વચન મેરઉ પ્રતિપાલિજ્યોજી, દયા કરીનઈ આગાદ-’ ૬૭. રૂકમિણિ.

સસૈન્ય રુકમી અને શિશુપાલ સાથેના એકલવીર મુસળધારી બલભદ્ર-વલોણાથી જેમ દહીંને મથવામાં આવે છે તેમ ‘વઈરી દલ’નો ચૂરો કરી નાંખે છે. તે પરાક્રમ-વર્ણનમાં કવિએ સચોટ શબ્દની યોજના કરી બલભદ્રના વ્યક્તિત્વને પૂર્ણપણે વ્યક્ત કર્યું છે.

‘વઈરી તણઉ દલ આવ્યઉ દેખિનઈજી, હલ હથિયાર જુલઈ,
દહી જેમ મથિયઈ મંથાણસુંજી, તિમ વઈરી દલ તે ભઈ. ૬૮ રૂકમિણિ
મૂસલ પ્રહારઈ કરિ સવિ હાથીયાજી, ભાંજિ કીધા દહવટ્ટ,
અશ્વ તણા તિહાં પરિયા સાથિરાજી, સુભટ તણા બહુ થટ્ટ. ૭૦ રૂકમિણિ.

ડરી ગયેલો શિશુપાલ સસૈન્ય નાસી જાય છે જેનું વર્ણન કરતાં કવિ સરસ ઉપમા પ્રયોજે છે.

‘અપણી સૈન્ય સહિત અતિ બીહતઉજી, નાસિ ગયઉ શિશુપાલ,
શૂગાલ તણી પરિ કાયર તે થયઉજી, દૂરિ ગયઉ મુખ બાલિ.’ ૭૨. રૂકમિણિ

તે સમયે ગગનમંડલમાં ‘તાલી દઈ’ નાયતાં નારદની નાટ્યાત્મક ઉક્તિ પણ નોંધપાત્ર છે.

‘ગગનમંડલિ નારદ તિણિ અવસરઈજી, નાયઈ તાલી દેઈ,
ભો સિસુપાલ જુ ઈમ કિમ નાસીયઈજી, કાયરપણઉ રે ધરેઈ.’ ૭૩ રૂકમિણિ.

સન્મુખ આવીને ઊભેલા રુકમીને બલભદ્ર ‘ખૂર પ્રમાણઈ’ બાણ મૂકીને એના ‘મસ્તક’ અને ‘અડધીમુંછ’ મૂકી નાંખે છે તે હસ્યાસ્પદ ચિત્ર કવિની ચિત્રાત્મક વર્ણનશક્તિનો પરિચય કરાવી જાય છે.

‘ખૂર પ્રમાણઈ જે બાણ અછઈ ભલઉજી, તેહની છેદઈ બાણ,
મસ્તક મુંડયઉ આધી મુંછસ્યુંજી, કીધઉ એ અહિનાંણ’ ૭૫. રૂકમિણિ

‘વહુ તણે’-વહુને આપેલ વચન પ્રમાણે બલભદ્ર રુકમીને જીવતો છોડી મૂકે છે તે પ્રસંગે બલભદ્ર એની વિડંબના કરતાં કહે છે.

‘મ મરિ મ મરિ રે કાયર તું ઈહાંજી, નાસી નિજ ઘરિ જાઉ
રૂકમી રાજા તિહાં લાજયાઉ ઘણુંજી, ન સક્કું કુંડિન જાઉ.’ ૭૭ રૂકમિણિ.

લજ્જાવશ રુકમી રાજા નાસી જતો નથી. પણ તે ત્યાં રહીને 'ભોજકંટક' નામનું નગર વસાવે છે અને ત્યાં બલભદ્રના કીર્તિસ્તંભની સ્થાપના કરે છે.

નવી પરણીને લવાયેલી 'ભામા' અંગે કૃષ્ણ અને સત્યભામા વચ્ચે થયેલો સંવાદ કવિએ નાટ્યાત્મક રીતે રજૂ કર્યો છે.

'નગર પહુતઉ તિહાં રે, જિહાં ભામા વરનારી રે,
પૂસ્તરાજ કહિ મો ભણીરે, કિહાં મૂકી સિણગારી રે ૮૯. મ્હારે.
કૃષ્ણ કહઈ ભામા પ્રતઈ રે, લખમી ધરિ તે જાણઉ રે,
એહ વાત સાચી અછઈ રે, સુણિ સુંદરિ સુજાણો રે' ૯૦. મ્હારે.

વળી કૃષ્ણે રુકિમણીને સર્વ રાણીમાં પટરાણી તરીકે સ્થાપવા માટે પ્રયોજેલી કપટ-યુક્તિ છતી થઈ જતાં ક્રોધાચ્છાદિત થયેલી સત્યભામાનું આ શબ્દચિત્ર કવિની મનોહર ચિત્રાત્મક વર્ણન શક્તિનો સુંદર નમૂનો છે.

'ભામા બોલઈ હરિ-નઈ હસિ કરિ, એ કપટ તણી સવિ વાત
તાહરી કીધી હું જાણું સહી, પુસ્ત-ગુણ સુવિખ્યાત. ૧૦૦ ભામા
બહનિ તણે પગલે સખિ લાગતાં, કેહવઉ દોષ વિચાર,
એ તુઠી સવિ ઈચ્છા તાહરી, પુસ્ત-ગુણ જ્યુઉ દાતાર. ૧૦૧ ભામા
ક્રોધ કરીનઈ તનુ ભામા, તણઉ કંપઈ વારોવાર,
તિહાંથી ચાલી ગજગતિ, માલહતી પહુતી નિય ધરબાર' ૧૦૨ ભામા

કાવ્યને અંતે કવિએ પ્રસ્તુત 'ઉપનય' શીલોપદેશમાલામાંથી લીધો છે, એમ જણાવી કાવ્યનું સમાપન કરે છે :

'સીલ વિષયઈ એ ઉપનય, જિમ કહાઉ શીલોપદેશ મઝાર,
સુગુરુ તણઈ ઉપદેસઈ મઈ, લહાઉ જાણ્યઉ તત્ત્વ વિચાર' ૧૦૬ ભામા

સંવત ૧૬૭૬(ઈ. સ. ૧૬૨૦)માં પ્રસ્તુત સંબંધની રચના 'નવહર નગર'માં થઈ છે એમ ઉલ્લેખ કરી કવિ પોતાની ગુરુપરંપરા વર્ણવી શીલનો મહિમા વર્ણવી કાવ્ય સમાપ્ત કરે છે.

કર્તાએ પોતાની ગુરુપરંપરામાં ગચ્છનું નામ આપ્યું નથી : પણ જિનરાજસૂરિ, અને જિનસાગરસૂરિ નામો આપી પછી ક્ષેમકીર્તિશાખાના ધર્મસુંદર અને ધર્મમેરુ સરખાં નામો આપી પોતાને છેલ્લા મુનિના શિષ્ય હોવાનું પ્રગટ કર્યું છે. ઉત્તર મધ્યકાળની ઉપલબ્ધ સાહિત્યની ગુર્વાવલીઓ જોતાં કર્તા લબ્ધિરત્ન કથા ગચ્છમાં થઈ ગયા તેનો નિશ્ચય થઈ શકતો નથી. (શું તેઓ એ કાળે બૃહદ્ તપાગચ્છમાં જે લબ્ધિસાગર થઈ ગયા છે તે જ હશે ?) રચના-સ્થાન 'નવહરનગર'નો નિશ્ચય થવો બાકી છે.

ટિપ્પણો :

૧. મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ, જૈન ગૂર્જર કવિઓ, ભાગ-૩, બીજી આવૃત્તિ (સં. જયંત કોઠારી) મુંબઈ ઈ. સ. ૧૯૯૭ પૃ. ૧૯૬.
૨. અગરચંદ નહાટા; પ્રાચીન કાવ્યોં કી રૂપ-પરંપરા, ભારતીય વિદ્યામંદિર શોધ પ્રતિષ્ઠાન, બીકાનેર ઈ. સ. ૧૯૯૨, પૃ. ૪૨.
૩. અતિમુક્ત કેવલજ્ઞાની હતા તેવું શત્રુંજય પરનાં કલ્પાદિ સાધનોથી સુવિદિત છે.

વાચક લઘ્વિરત્નકૃત કૃષ્ણ-રુક્મિણી સંબંધ

સરસ વચન મુઝ આપિજ્યો, સારદ કરિ સુપસાઉ,
 સીલ તણા ગુણ વરણવઉ, મનિ ધરિ અધિકઉ ભાઉ. ૧
 ગઉડી-મંડણ ગુણ નિલઉ, ફલવધિપુરિ શ્રીપાસ,
 જસુ પ્રતાપ જગિ પરગડઉ, કહતા પુરઈ આસ. ૨
 વીર જિણંદ જગત્રગુરુ, ગાતાં પુરઈ કોડિ,
 ચરમ તિત્ચંકર જાણીયઈ, વંદઉ બે કર જોડિ. ૩
 ગૌતમ સુધરમ આદિ કરિ, શ્રીજિનદત્તસુરિંદ,
 શ્રી જિનકુશલસુરીસનઈ, સમરણિ હુઈ આણંદ. ૪
 એ સવિહૂં નઈ નમિ કરી, સમરણ નિયમનિ આણિ,
 સીલ સુવિધિ કરી વરણઉ, વીર તણી વખાણિ. ૫
 સીલ તણા ગુણ અનંત હઈ, કોઈ ન પાંમઈ પાર,
 વાચક લઘ્વિરતન કહઈ, તે સુણિજ્યો સુવિચાર. ૬

ઢાલ ૧

શ્રી જિનવદન નિવાસીની, એ ઢાલ.

નવ નારદ જગિ જાણીયઈ, સીલ કરી સુવિખ્યાતો રે,
 તિહાં માંહિ નવમઉ અતિ ભલઉ, સીલ કરી અવદાતો રે. ૭
 સીલ સુનિસચલ પાલીપઈ, સીલઈ નવનિધિ થાઈ રે,
 સિદ્ધિ બુદ્ધિ આવી મિલઈ, ધરિજ્યો તે મનિ ભાઈ રે. ૮ સીં આં
 સાવધ કામ કરઈ ઘણા, કલહ કરાવઈ બઉહલા રે
 સિદ્ધિ બુદ્ધિ આવી મિલઈ, વરઈ તે મુગતિ મહેલાં ર. ૯ સીં
 તિણિ ઉપરિ તુમ્હે સાંભલઉ, રુક્મણી ભાંમા કેરઉ રે,
 અતિ દિસયંત સુહામણઉ, ભાજઈ ભવ-ભય ફેરઉ રે. ૧૦ સીં
 સોરઠ દેસ સુહામણઉ, સમુદ્ર તણઈ વરતીરઈ રે,
 બાર-જોયણ લાંબી ભલી, નવ-જોયણ વરહીરો રે. ૧૧ સીં
 છપન-કોડિ જાદવ તિહાં, વસઈ સુખી સુપ્રધાનો રે,
 દુવારિકા નગરી જાણીયઈ, અલકાપુરીય સમાનો રે. ૧૨ સીં
 વાસુદેવ નવમઉ તિહાં, નામઈ કિસન મુરારી રે,
 બલભદ્ર સહિત સુખઈ તિહાં, રાજ કરઈ સુખકારી રે. ૧૩ સીં
 અન્ય દિવસિ નવમઉ તિહાં, નારદ રુષિ-રત્નો રે,
 મહિમંડલ બહુ જોવતઉ, કરંતઉ કોડિ જત્નો રે. ૧૪ સીં

કિસણ તણઈ વર મંદરઈ, આવ્યઉ હરખઈ ચંગઈ રે,
કિસણ અનઈ બલભદ્ર તિહાં, વિનય કરઈ બહુરંગઈ રે. ૧૫ સીં
સિંહાસન બઈસણ ઠવી, પાઈ લાગઈ આણંદો રે,
કુસલ-વાત પૂછઈ તિહાં, મુનિવર મનિ નિરદં દો રે. ૧૬ સીં
ખિક ઈક તિહાં બઈસી કરી, રાંમતિ કરવા કાજઈ રે,
સત્યભામાનઈ ઘરિ ભણી, ચાલ્યઉ વેગિ સમાજઈ રે. ૧૭ સીં
સોલ-શુંગાર સજી કરી, બઈઠી ભામા નારી રે,
આરિસા માંહિ મુખ જોવતી, રૂપિ કરી સુર નારી રે. ૧૮ સીં
વ્યગ્રહપણઈ કરિ તિણિ સમઈ, નવિ દીઠઉ મુનિ રાયા રે,
મન માંહિ ક્રોધ કરઈ ઘણઉ, વિચારઈ મનિ માયા રે. ૧૯ સીં
ઈંદ્ર તણી અંતેઉરી ન કરઈ, માહરી હીલા રે,
કિસણ તણઈ માંનઈ કરી, કરતી બવઉહલી લીલા રે. ૨૦ સીં
નવિ જોવઈ મુઝ સનમુખઈ, ન કરઈ વિનય વિશેષો રે,
ક્રોધ કરી અતિ પૂરીયઉ, જેહ કરઈ તે દેખઉ રે. ૨૧ સીં
વિદ્યા આકાશગામિની, સમરી તિણિ મન માંહે રે,
તિહાં થકી ઉડી ગયઉ, કુંડિનનયરિ અગાહા રે. ૨૨ સીં

ઢાલ ૨

રાગ કેદારા ગઉડી

સુગુણ સનેહી રે મેરે લાલા. એહની ઢાલ

તિણિ નગરીનઉ રૂકમી રાજા, રાજ કરઈ જસુ બહુત દિરિવાજા,
તેહની લહુડી બિહનિ કહીજઈ, રૂકમિણિ નામઈ ગુણ સલહીજઈ ૨૩
જોવઉ જોવઉ પુન્ય તણા સુપ્રમાણા, પુનાઈ સબ ગુણ વેગિ કહાંણા ૨૪ જોં
નારદ રૂકમિણિ મહલ સુચંગઈ, પહુતઉ તે નારદ મનિ રંગઈ,
વિનય કરી બહુ આદર કીધા, આસન માંડી બહુ જસ લીધા. ૨૫ જોં
તે બઈસી રૂકમિણિનઈ આગઈ, હરિ ગુણ બોલઈ અધિક સોભાગઈ,
કૃષ્ણ તણા ગુણ નારદિ કહિયા, તે સંભલિ રૂકમિણિ ગહગહિયાં. ૨૬ જોં
એહવઉ પુરધરતન સોભાગી, પતિ પામું તઉ હું વડભાગી,
રાગિનિ રૂકમિણિ કરિ સસનેહા, પટ ઉપરિ લિખિ રૂપની રેહા. ૨૭ જોં
તિહાંથી ઉડિ ગગનિ મનિ રંગઈ, ગયઉ વ્દારિકા તેહ સુંચંગઈ,
કૃષ્ણ ભણી તે રૂપ દિખાલઈ, ભામાનઉ અવિનયમનિ સાલઈ. ૨૮ જોં
કહિણઈ મુનીસર કુણ આ દેવી, રૂપઈ અધિક સુગુણ જણ સેવી,
મુનિ બોલઈ સુણિ તુ મહા-રાયા, ગુણ અધિક બહુરૂપિ સુહાયા. ૨૯ જોં

રૂકમી રાય તણી લઘુ ભગની, રૂકમિણી નામઈ બહુ ગુણગહરી,
દેખી રૂપ બહુ ગુણ સંભલિયા, કૃષ્ણ તણઉ મન રંજયઉ રલિયા. ૩૦ જો.

રૂપઈ કરિ જાણે રતિ-રંભા, તનુ સુકુમાલઈ કદલી-થંભા,
એહવી નારિ મિલઈ પુન્ય જોગઈ, તુમ્હ પ્રસાદિ પામું વર ભોગઈ. ૩૧ જો.

એહ મનોરથ મેરઉ પુરઉ, તુમ્હ તૂઠઈ સુરતરુ અંકૂરઉ,
સુરતરુ પુરઈ મનની આસા, તો તુઠઈ પ્રભુ લીલ-વિલાસા. ૩૨ જો.

ખેદ મ કરિજયો તુમ્હિ મહા-રાયા, એ તુમ્હનઈ વરસ્યઈ સુખ દાયા,
તિમ હું કરિસુ મનહ ઉછરંગઈ, જિમ એ સવિ વિધિ મિલસ્યઈ ચંગઈ. ૩૩ જો.

દૂત પઠાવંઉ વેગઈ સાચઉ, રૂકમી રાજ પ્રતઈ તે જાયઉ,
નારદ ભણી દેઈ સનમાના, દૂત પઠાવ્યઉ ગુણિહિ પ્રધાના. ૩૪ જો.

દૂત ગયઉ કુંડિનપુરિ માંહે, રૂકમી આગલિ કહઈ ઉછાહે,
તુમ્હ કી ભગની કૃષ્ણ મંગાવઈ, આપઉ તુમ્હ જિમ બહુ સુખ થાયઈ. ૩૫ જો.

ઢાલ ૩

રાગ આસા

કામ કેલી રતિ હાસ નાદ વિનોદ કરઈરી (એહની ઢાલ)

રૂકમી બોલઈ તામ સુણિ રે દૂત ભલઉરી, ગોપ ભણી એ સાર નારી ન મિલઈરી,
વર પામ્યઉ સુવિલાસ એહનઈ કાજિ ભલઉરી, નામઈ શ્રી શિશુપાલ સબ ગુણ કલા નિલઉરી. ૩૬

સોભઈ રતન સુચંગ સોવન માંહિ જડ્યઉરી, સોભઈ નહીં લગાર પીતલિ માંહિ ધડ્યઉરી
એ સવિ વચન-વિલાસ દૂતઈ આવિ કહ્યારી, કૃષ્ણ ભણી સવિ વાત જૂજૂઆ જિમ લહ્યારી. ૩૭

કૃષ્ણ તણઉ જે દૂત રૂકમિણિ તેહ સુણીરી, ભૂયા પાસઈ આવિ તે સવિ વચન ભણીરી,
ભૂયા બોલઈ તામ અઈમતઈ જુ કહ્યઉરી, હરિ ઘરણી હુસ્યઈ એહ સાચું જ્ઞાનિ લહ્યઉરી. ૩૮

રૂકમણિ બોલઈ તામ ભૂયા વચન સુણઉરી, મો વરિવા-નઈ કાજિઈ ઈહઈ કૃષ્ણ ઘણઉરી,
ભાઈ બહુ ધરિ રીસ મુઝ શિશુપાલ ભણેરી, આપી મનનઈ રંગિ એ મઈ વાત સુણીરી. ૩૯

તેહની રૂપકી વાત નારદ પાસિ લહીરી, આમણ દૂમણિ આજ તેહું વચન ગહીરી,
ભૂયા ભાખઈ તામ સુણિ વચન ભલઉરી, ન્યાનીની વાણિ સુજાણિ ન હુવઈકુડ નિલઉરી ૪૦

તે સુણિ ભૂયા વચન રૂકમિણી રંગ ધરીરી, ગિરિધર ઉપર નેહ કીધઉ રંગ ખરીરી.
તબ ભૂયાઉ દૂત અપણઉ તેડિ ભલઉરી, મૂક્યઉ કૃષ્ણ ન પાસિ સબ ગુણકલા નિલઉરી. ૪૧

રૂકમણિ પરણણ કાજિ જઉ તુમ્હ ચિત ચઈઉરી, ગુપતિ વૃત્તિ કરિ વેગિ આવિજયો તુમ્હે પછઈરી,
અષ્ટમિ અંધારી માહનાગની પૂજ મિસઈરી, લે આવું વન માંહિ ઈમ મન મુઝ હસઈરી. ૪૨

એ સવિ વાત વિશેષ દૂતઈ જાઈ કહીરી, કૃષ્ણ ભણી મનિ રંગિ સવિતે વાત ગ્રહીરી,
સકલ સજાઈ તામ કૃષ્ણઈ વેગિ કરીરી, હલધર લેઈ હાથિ ચાલ્યઉ રંગિ ધરીરી. ૪૩

ઢાલ ૪

રાગ વેલાઉલ

ઢાલ : ગૂબકડાની

ઈણિ અવસરિ કુંડનપુરઈ, વાજયા ગુહિર નિસાણ,
 રૂકમણિ વિવાહ થાયીયઉ, સુંદર અતિહિ સુજાણ. ૪૪ રંગી લે મોહન
 સિસુપાલ જાણ કરિ આવ્યયઉ, સુંદર બહુ પરિવાર,
 આગમ તેહનઉ જાણીનઈ, નારદ મુખથી સાર. ૪૫ રંગી લે.
 રથિ બઈસી બેઉં તિહાં, બલભદ્ર સારંગપાણિ,
 આવ્યા કુંડિનપુર વરઈ, પૂર્વ સંકેતિત ઠાંણ. ૪૬ રંગી લે.
 તિણિ અવસરિ ભૂયા તિહાં, રૂકમણિ નઈ લે સાથિ,
 નાગ તણઈ તે દેહુરઈ, આવી ભગતિ સનાથ. ૪૭ રંગી લે.
 ગિરિધર દેખી રૂકમણી, નવજોબન અભિરાંમ,
 જઈસી નારદ મુઝ કહી, તિણિથી રૂપનઉ ઠાંણ ૪૮ રંગી લે.
 ઈસઉ વિચારી ગિરિધરઈ, બોલઈ મધુરી-વાણિ,
 રાગ-તણઈ વસિ સુંદરિ, આવ્યઉ દૂરથી જાંણિ ૪૯ રંગી લે.
 મધુકર સમરઈ માલતી, આવઈ વેગિ સુયગ
 તિમ હું તુમ્હ ગુણ સમરતાં, આવ્યઉ મનિ ઉછરંગિ ૫૦ રંગી લે.
 તિણિ કારણિ અવિલંબિત, રથિ બઈસઉ તુમ્હિ આવિ,
 આદેસઈ ભૂયા તણઈ, રથિ બઈઠી મન ભાવિ. ૫૧
 અપણઉ દોષ ઉતારિવા, ભૂયા બોલઈ તાંમ,
 કરઈ પુકાર અતિહિ ઘણી, ધાવઉ વીર સુધામ. ૫૨
 રુકમિણિનઈ લેઈ કરી, ચાલ્યઉ ગિરિધર રંગિ,
 એહ વચન નિસુણી કરી, સિસુપાલ રૂકમી ચંગ. ૫૩
 સીધઉ કારિજ આપણઉ, જાણી તેહ ઉછાહ,
 પાંચજન્ય સંખ આપણઉ, પૂરઉ ગુણહિ અગાહ. ૫૪
 હિવ સંગ્રામ તણાં તિહાં, વાજયા ઢોલ નીસાણ,
 તિણિ નારઈ કરિ ગાજીયઉ, સવિ અંબર અસમાન. ૫૫
 રૂકમિણિ નઈ વાલણ ભણી, રૂકમી ને સિસુપાલ,
 સબલ કટક લેઈ કરી, આવ્યા પૂઠિ રસાલ. ૫૬
 રૂકમિણિ ભય કરિ કંપતી, બોલઈ હરિ-નઈ એમ,
 તુમ્હિ બિ જણા દીસઉ સામી, કેડઈ કટક જુ તેમ. ૫૭

મોહુતી સામી તુમ્હ ભણી, દીસઈ અપાય મહંત,
આકુલ વ્યાકુલ તિણિ ભણી, હું હુઈ ગુણવંત. ૫૮
માધવ બોલઈ તબ તિહાં, મ કરિ મ કરિ ભય ચિત્ત,
સૂર પણઉ હમડઉ દેખી, ધરિ આણંદ વિચિત્ત. ૫૯

દૂહા

દૂરિકરણ ભય તેહનઉ, સારંગપાણિક બાણ,
તાલવૃક્ષ બહુ છેદિયા, એકણિ બાણ સુજાણ ૬૦
મુઝ આગલિ એ બાપડા, રાંક સમાન વિચારિ,
માધવ રૂકમણિ પ્રતિ ભણઈ, તું ભય મ કરિમ કરિ લગારિ. ૬૧
હીરઉ સાહી હસ્તમય, ચૂરણ કીધઉ તામ,
ભીમસેન કપૂર જિમ, એ બલ મુઝ અભિરામ. ૬૨
કોપ થકી માધવ તિહાં, યુદ્ધ ભણી હૂયઉ સજજ,
બલભદ્ર બોલઈ હરિ ભણી, આગ્રહ કરી અકજજ. ૬૩
વહૂનઈ લેઈ કરી ભાઈ, પહુચઉ ધામિ,
વેગઉ હુંઈ પણિ આવિસ્યુ, તુમ્હ કેડઈ અભિરામ. ૬૪
બલભદ્ર તિહાં ઊભઉ રહઉ, હલ-મુસલ હથિયાર,
હાથિ માંહિ લેઈ કરી, સુરવીર સુવિચાર. ૬૫

ઢાલ-૫

રાગ : મારૂ

વાલુ રે સવાયું હું વઈરે માહરું રે, એ ઢાલ.

રૂકમિણિ બોલઈ હરિનઈ હરખસ્યુંજી, સાહિબ સુણિ મોરી વાત,
કહિજયો જેઠ ભણી તુમ્હિ એહવઉજી, પ્રીતમ ગુણિ અવદાત. ૬૬ રૂકમિણિ૦
રૂકમી રાજા કૂર અછઈ ઘણુંજી, તઉ પિણિ હણિવઉ નાંહિ,
અહે વચન મેરઉ પ્રતિપાલિજયોજી, દયા કરીનઈ આગાહ. ૬૭ રૂકમિણિ૦
રૂકમિણિનઈ લેઈ હરજી ચાલિયાજી, સુંદર ગુણે નિધાન,
બલભદ્ર તિહાં ઉભઉ રહઉજી, દેખી દલ અસમાન. ૬૮ રૂકમિણિ૦
વઈરી તણઉ દલ આવ્યઉ દેખિનઈજી, હલ હથિયાર જુ લેઈ,
દહી જેમ મથિયઈ મંથાણસુંજી, તિમ વઈરી દલ તે ભેઈ. ૬૯ રૂકમિણિ૦
મૂસલ પ્રહારઈ કરિ સવિ હાથીયાજી, ભાંજિ કીધા દહેવક્ટ,
અશ્વ તણા તિહાં પડિયા સાથિરાજી, સુભટ તણા બહુ થક્ટ. ૭૦ રૂકમિણિ૦
રથિ બઈઠા બહુ સુભટ હકારતાજી, તે નાસિ ગયા સવિ દૂરિ,
રણભૂમિ દીસઈ બીહામણીજી, નાયઈ કબંધ હજૂરિ. ૭૧ રૂકમિણિ૦

અપણી સૈન્ય સહિત અતિ બીહતઉજી, નાસિ ગયઉ શિશુપાલ,
 શૃંગાલ તણી પરિ કાયર તે થયઉજી, દૂરિ ગયઉ મુખ બાલિ. ૭૨ રૂકમિણિ.
 ગગનમંડલિ નારદ તિણિ અવસરઈજી, નાયઈ તાલી દેઈ,
 ભો સિસુપાલા જુઈમ કિમ નાસીયઈજી, કાયરપણઉ રે ધરેઈ ૭૩ રૂકમિણિ.
 રૂકમી રાજા સૂરપણઉ ધરીજી, કુંડલ કૃત કોદંડ,
 બલભદ્ર આગલિ આવિ ઉભઉ, રહાઉજી મૂકઈ બાણઅંખડ. ૭૪ રૂકમિણિ.
 ખુર પ્રમાણઈ જે બાણ અછઈ ભલઉજી, તેહની છેદઈ બાણ,
 મસ્તક મુંડયઉ આધી મુંછ સ્યુંજી, કીધઉ એ અહિનાણ. ૭૫ રૂકમિણિ.
 વહૂ તણે વચને મઈ તો ભણીજી, જીવત મૂંકયઉ જાણિ,
 ભીખ માંગિનઈ આપણઉજી, પાલે તુંહિ અજાણ. ૭૬ રૂકમિણિ.
 મ મરિ મ મરિ રે કાયર તું ઈહાંજી, નાસી નિજ ધરિ જાઉ,
 રૂકમી રાજા તિહાં લાજયાઉ ઘણુંજી, ન સર્કું કુંડિન જાઉ. ૭૭ રૂકમિણિ.
 નવઉ નગર તિહાં થાપ્યઉ અતિ ભલઉજી, ભોજકટક એહવઈ નામજી,
 કીરતિ-થંભ તિહાં થિર થાપિયઉજી, બલભદ્ર ગુણિ અભિરામ. ૭૮ રૂકમિણિ.
 બલભદ્ર તે અપણઉ કારિજ કરીઉ, દ્વારિકા નગર મઝારિ
 સુખ સમાધઈ તિહાં પહુંતઉ, યાદવકુલ સિણગાર. ૭૯ રૂકમિણિ.
 દ્વારિકા નગરી પાસઈ આવીયઉજી, મોહન રૂપિ મુરારિ,
 રૂકમિણિનઈ રંગઈ હરિ બોલીયઉજી, સુણિ સુંદરિ સુકુમાર. ૮૦ રૂકમિણિ.

ઢાલ ૬

ઢાલ ધોરણી રે

એ નગરી દ્વારાવતી રે, એ મહેલ મેરા દીસઈ રે,
 નીપજાવી સુરગણ મિલી રે, દેખંતા મન હીસઈ રે. ૮૧
 મ્હારે કાડડે હો રૂકમિણિ, લે હરિ આવીયઉ હો,
 જાંણિ કિ અપછર લાવીયઉહો.....૮૨ મ્હારે.
 કૃષ્ણ કહઈ વન માહિરા રે, રમીયઈ મન આણંદઈ રે,
 સફલ હુઈ વન માહરઉ રે, મનનઈ પરમાણં દઈ રે. ૮૩ મ્હારે.
 તવ પ્રસ્તાવ લહી કરી રે, રૂકમિણિ હરિનઈ બોલઈ રે,
 દાસિ તણી પરિ લેઈનઈ રે, તઈ આણી રંગરેલઈ રે ૮૪ મ્હારે.
 સઉકિ તણઉ હાસઉ વલી રે, કિમ સહિસ્યાં ગુણવંતો રે,
 કૃષ્ણ કહઈ સગલ્યાં ધુરઈ, કરિસ્યુંઉ હરખ હસંતો રે. ૮૫ મ્હારે.
 ગંધર્વ વીવાહઈ કરિ સહી રે, પરણી રૂકમિણી રાણી રે,
 રાત્રિ તિહાં સુખ ભોગવઈ, હરિ રૂકમિણિ ગુણ-ખાણી રે. ૮૬ મ્હારે

રામતિ નઈ કાજઈ તિહાં રે, પ્રભાત સમઈ મનિ ભાવઈ રે,
 લખમી તણઉ જિહાં દહેરઈ, તિહાં વેગઈ હરિ આવઈ રે ૮૭ મ્હારે.
 ઉપાડી લખમી તણી રે, મુરતિ અવર ઠામઈ રે,
 મૂકીનઈ રૂકમિણિ તિહાં રે, સીખ દેઈ સુવિચારો રે. ૮૮ મ્હારે.
 આંખિ તણઉ મિટકાઈવઉરે, ન કરે કિંપિ લગારો રે,
 સત્યભામાનઈ આગમઈ રે, સીખ દેઈ સુવિચારો રે. ૮૯ મ્હારે.
 નગર પહુતઉ તિહાં રે, જિહાં ભામા વરનારી રે,
 ધૂરતરાજ કહિ મો ભણી રે, કિહાં મૂકી સિણગારી રે. ૯૦ મ્હારે.
 કૃષ્ણ કહઈ ભામા પ્રતઈ રે, લખમી ધરિ તે જાણઉ રે,
 એહ વાત સાચી અછઈ રે, સુણિ સુંદરિ સુજાણો રે. ૯૧ મ્હારે.

ઢાલ ૭ રાગ મલ્હાર

નારી હિવ હમકું મોકલઉ

હિવ ભામા વેગઈ કરી, સઉકિ તણઉ વુંદ માંહેરે,
 ચાલી રૂકમિણિ જોઈવા, કઉતિગ કાજિ ઉછાહે રે. ૯૨ હિવ
 જોવત જોવત તિહાં સહી, પહુતી લખમીનઈ ઠાંમો રે,
 પરતિખ તિહાં લખમી સહી, બઈઠી ગુણિ અભિરામો રે. ૯૩ હિવ.
 ચિત્રહારાની અતિ ભલી, ચિત્રકલા જગિ સારો રે,
 કર જોડી તે હરખ સ્યું, પાય લાગી કરઈ જુહારો રે. ૯૪ હિવ.
 હરિ આણી જે અભિનવી, નારી રૂપિ પ્રધાનો રે,
 તેહથી રૂપ જુ અતિ ઘણઉ, કરિજયો અતિ બહુમાનો રે. ૯૫ હિવ.
 પૂજ કરેસ્યું તાહરી, વંછિત પૂરઉ કામો રે,
 અમ કહી વલિ વલિ તિહાં, પાય લાગઈ અભિરામો રે. ૯૬ હિવ.
 ઉરહઉ પરહઉ જોવતી, ભામા બોલઈ તામો રે,
 કિહાં મૂકી ધુરત તુમ્હે, દિખાલઉ મુઝ ઠામો રે. ૯૭ હિવ.
 કૃષ્ણ કહઈ આખા ચલઉ, દિકખાલુ તુમ્હ રંગે રે,
 દહેરા માંહિ અછઈ તિહાં, આવ્યઉ ઉછરંગઈ રે. ૯૮ હિવ.
 આવત દેખી માધવ, રૂકમિણિ ઉઠી તામો રે.
 હસી કરી કૃષ્ણ જુ કહઈ, એહનઈ કીધ પ્રમાણો રે. ૯૯ હિવ.

ઢાલ ૮

રાગ ધન્યાસી

શ્રી સીમંધર વંદ ભગતિ, એ ઢાલ

ભામા બોલઈ હરિનઈ હસિ કરી, એ કપટ તણી સવિ વાત,
 તાહરી કીધી હું જાણું સહી, ધરત-ગુણ સુવિખ્યાત. ૧૦૦ ભામા૦

એહનઈ પગિનઈ લાઈ સહી, માયા કરિ મહારાજ,
 કૃષ્ણ હસીનઈ ભામાનઈ કહઈ, કિસઉ હૂયઉ અકાજ. ૧૦૧ ભામા૦

બહનિ તણે પગલે સખિ લગતાં, કેહવઉ દોષ વિચાર,
 એ તુઠી સવિ ઈચ્છા તાહરી, પુરસ્યઈ જયુઉ દાતાર. ૧૦૨ ભામા૦

કોપ કરીનઈ તનુ ભામા, તણઉ કંપઈ વારોવાર,
 તિહાંથી ચાલી ગજગતિ, માહ્લતી પહુતી નિચ ધરબાર. ૧૦૩ ભામા૦

આઠે કૃષ્ણ તણી રાણી સહી, તિયાં માંહિ રૂકમિણિ સાર.
 કૃષ્ણઈ થાપી પટરાણી કરી, પુન્ય હિ કરીય ઉદાર. ૧૦૪ ભામા૦

કલહ કરાવઈ નારદ ઈમ સહી, સીલ તણઈ સુપ્રમાણિ,
 સિદ્ધ-તણા સુખ તે લહઈ, સાચી જિનવર વાણિ. ૧૦૫ ભામા૦

સીલ વિષયઈ એ ઉપનય, જિન કહ્વઉ શીલોપદેશ મઝાર,
 સુગુરુ તણઈ ઉપદેસઈ મઈ, લહ્વઉ જાણ્યઉ તત્તવિચાર. ૧૦૬ ભામા૦

સંવત સોલહ સય છહોતરઈ ફાગુ માસ ઉદાર,
 નવહર નગરઈ એ સંબંધ, રચ્યઉ ગુણે કરી સુવિચાર. ૧૦૭ ભામા૦

વત્તમાન ગુરુ જગ માંહિ જાણીયઈ, શ્રી જિનરાજસૂરિંદ,
 શ્રી જિનસાગરસૂરિ સરી સરૂ, આચારિ જ આણંદ. ૧૦૮ ભામા૦

ખેમકીરતિ સાખાઈ અતિ ભલુંઉ, શ્રી ધર્મસુંદર ગુરુરાય,
 ધર્મમેરૂ વાણીરિ સગુણ નિલઉ, તાસુ સીસ મનિ ભાય. ૧૦૯ ભામા૦

વાચક લબધિરતનગણિ ઈમ કહઈ, મુનિસુવ્રત સુપ્રસાદિ,
 એ સંબંધ સુપરિ કરિ વાયતાં, દૂરિ જાઈ વિખવાદ. ૧૧૦ ભામા૦

સીલ તણા ગુણ સુવિધઈ ગાવતાં, રિદ્ધિ વૃદ્ધિ આણંદ,
 અવિચલ કમલા તે લહઈ, વરઈ પામઈ પરમાનંદ. ૧૧૧ ભામા૦

ઈતિશ્રી શીલ વિષયે ફાગ સમાસં. પં. હર્ષ લીપીકૃતમ્

પાઠાન્તરો

[નોંધ : પ્રથમ અંક કડી ક્રમાંક અને તે પછીનો અંક કડીના ચરણનો ૧,૨,૩,૪ ક્રમાંક સૂચવે છે. અને પછી પ્રત અ અને વ અંગે સૂચન છે.]

૧. ઉવ. વર્ણવું.

૨. ૧.વ. નિલો, ૨.અ. ફલવધિપુર.

૪. ૧અ કરી, ૪.અ. સમરણ હોઈ.

૫. ૨.અ. નીયમનિ, ઉવ. વર્ણવું.

૬. ૩.વ લખધિ.

વ.શ્રી જિનવદન પ્રત 'વ'માં 'નિવાસની' નથી.

૭. ૨.વ. સુવિખ્યાતા રે, ઉવ તિયાં,

ઘ. નવમો; ઘ. ભલો.

૮. ૧.વ. સુનિશ્ચલ ૪.અ ધરિજો. વ. મન.

૯. ૨.વ બહુલાં.

૧૦. ૧.વ ઉપરિ તુમ્હ ૩.વ. દષ્ટાંત સુહામણી ૪.વ ભાગઈ.

૧૨. ઉવ ધ્વારિકા.

૧૩. ૨વ કૃષ્ણ.

૧૪. ૧વ દિવસ નવમો ઉવ સહુ ૪.વ યત્નોર.

૧૫. ૧વ કૃષ્ણર.વ હરખિ સુચંગઈ ૩.વ. કૃષ્ણ.

૧૭. ૧વ શિજા અ એક ઉઅ સત્યભામાના ધર. ૪.વ વેગ.

૧૮. ૧અ તિજા ઉઅ માંહિ.

૨૦. ઉવ કૃષ્ણ ૪અ એ કરતી બહુલીલા.

૨૧. ૪અ જે.

૨૨. ૨અ તિજા ઉઅ ગયા ૪અ કુડિનનયર

વ.'ઢાલ-રાગ કેદારા ગઉડી' નથી.

૨૫. ૧અ. રૂકમણિ વ. સુરંગઈ.

૨૬. ઉવ નારિદ કહીયા. ૪.અ રૂકમણિ.

૨૭. ૧વ પુરુષરત્ન ૩.વ. રાગણિ.

૨૮. ૧.વ. ગમનિ ૨.વ. ગયઓ.

૩૦. ૪વ મનરંજઈ

૩૧. ૧અ રૂપિ

૩૨. ૨.વ તુઠઈ ૪વમાં આ ચરણ નથી.

૩૩. ૧.વ માં ચરણ નથી. ૨વમાં આ ચરણ નથી. ઉવમાં ચરણ નથી.

૩૪. ૨.વ જાચઈ ઉવ. નારણનઈ, વ. સનમાન ૪વ પઠાઈ

૩૫. ૨.અ કરઈ ઉવ. તુમ્હ ૪વ. થાઈ વ. રામચંદ કર વાગિઆ.

૩૭. ૨વ. નહીય લિગાર. ૪વ જેમ.

૩૮. ૨બ ભણેરી ૪અ.માં આ પંક્તિ નથી.
૩૯. ૨અ હઈ
૪૦. ૧બ રૂપક, ૩અ તામ. ૪બ હુઈ
૪૧. પ્રત બમાં ચરણ ૨, ૩, ૪ નથી.
૪૩. ૪બ સાથિબ.
'રાગ:વેલાઉલ' એ શબ્દ નથી.
૪૪. ૨બ. ગોહિર, બમાં અત્રે 'રંગી લે મોહન.' શબ્દો વધારાના છે. ૩બ વીલાહ થાયીયઓ
૪૫. ૧બ આપીપઉ.
૪૭. ૩બ દેહરઈ.
૪૯. ૧અ ગિરિધર.
૫૦. ૨અ ભૂયંગ.
૫૧. નોંધ. પ્રત બમાં કડી ૫૧ થી ૫૮- ૫૧મી કડીમાં ચરણ બે અને ત્રણ નથી. ચરણ બેને સ્થાને ચરણ ચાર છે. ચરણ ત્રણ અને ચારને સ્થાને કડી 'પર'ના ચરણ એક અને બે છે. આ પછી કડી પરમાં ચરણ એક અને બેને સ્થાને તે જ કડીના ચરણ ત્રણ અને ચાર છે અને ચરણ ત્રણ અને ચારના સ્થાને પછી કડી પડના ચરણ એક અને બે છે. આ રીતે આ ક્રમાનુસાર કડી ૫૮ સુધી ચાલ છે. કડી ૫૯માં માત્ર ચરણ ત્રણ અને ચાર જ છે.
૫૩. ૧બ રુકમણિ.
૫૪. ૨બ વેહુ ૪બ પૂર્યઉ.
૫૫. ૧બ તિહાં.
૫૮. ૨.બ અપા.
૬૦. ૧અ દૂર બ તેહનહતઉ.
૬૧. ૨અ વિચાર ૪અ લગાર.
૬૩. ૪બ સકજજ.
૬૪. ૩અ હું બ આવીસ્યું.
રાગ સિંધુ આસાઁ પ્રીતડી ન કીજઈ નારિ, એ ઢાલ.
૬૮. ૩બ ઉભઉ.
૬૯. ૧.બ આવ્યો. ૩અ દધિ. અ મંથાણસ્યુ ૪અ 'ભેઈ' શબ્દ નથી.
૭૦. ૨અ ભંજ, બ કીયા ૩બ સાથરા.
૭૧. ૧બ સુભ ૨અ 'તે' શબ્દ નથી. ૩.બ અતિહિ.
૭૨. ૪બ બોલિ.
૭૩. ૩અ જુ હિ મન
૭૪. ૩બ. ઊભઉ ૪બ રહોજી.
૭૫. ૧અ પ્રનામઈ બ ભલઈજી. ૩બ મંડ્યો, અ સુંજી.
૭૬. ૨અ મુંડ્યો જાંણી.
૭૭. ૨બ નઈ ૩બ લાજ્યો ૪બ. ન સકઈ.
૭૮. ૧બ થાપ્યો.બ. ભલોજી ૩બ થાપીપઉજી ૪બ ગુણે.
બ. રામ ખંભાઈ વીસો હસાની જાતિ.

૮૨. ૧બ કાઠ રે. ૨.બ ઘરિ ઉબ. જાણે ઉઅ અપછર ભાવ.
૮૪. ૨બ હરિ બોલઈ.
૮૫. ઉબ. સગલા.
૮૭. ૨.બ સમય. ઉબ લિખમી.
૮૮. ઉ.બ સીખ દેઈ રૂકિમિણિ તણી રે, ઠબ હું જાવું છું કામઈ રે.
૮૯. પ્રત બમાં આ કડી નથી.
૯૦. ૧બ નગરમાંહિ.
૯૧. ૨બ હરિ.
 બ. વાત મ કહો પ્રત તણી, એ ઢાલ.
૯૨. ૨બ. કાંમઈ. ઉઅ હરખસું.
૯૭. ૨બ. નામો રે. ઉબ. તુહે.
૯૮. ઉબ દિખાલુ.
 બ. ચરણ કરણધર મુનિવર વંદીયઈ, એ ઢાલ.
૧૦૧. ૧બ. પાએનઈ.
૧૦૨. ઠબ જુઉ દાર.
૧૦૬. ૨બ મઝારિ ઠબ વિચારિ.
૧૦૭. ૧અ છહોત્તર ૨બ ફાગુણ માસ.
૧૧૦. ૧અ 'ઈમ' શબ્દ નથી.
૧૧૧. ૧.અ. તેહેલઈ
 બ. ઈતિ સીલ વિષયે કૃષ્ણ રુકમિણિ ચઉપઈ સમાપ્તા,
 પંડિત મહિમાકુમાર ગણિ.

કઠિન શબ્દાર્થ

[સં=સંસ્કૃત, પ્રા=પ્રાકૃત, પ્રા.ગુ=પ્રાચીન ગુજરાતી, દે=દેશ્ય]

અઈમત્તઈ	૩૮/૩	એક મુનિ
અકાજ	૧૦૧/૪	અકાર્ય, ન કરવા જેવું કામ
અગાહ	૨૨/૪	અગાધ
અપછર	૮૨/૩	અપ્સરા
અવદાતો	૭/૪	યશસ્વી
અહિનાણ	૭૫/૪	નિશાન. [સં અભિજ્ઞાન]
આમણદુમણિ	૪૦/૨	ચિંતાતુર, ઉદાસ (સં અમનદુર્મન)
ઉછરંગી	૫૦/૪	ઉત્સાહથી, આનંદથી (સં ઉમંગે)
ઉપનય	૧૦૬/૧	દષ્ટાંત, વસ્તુનો ઉપસંહાર કરીને કહેવું તે.
ઉરહઉ પરહઉ	૮૭/૧	નજીક દૂર
કદલીથભા	૩૧/૨	કેળનો સ્તંભ
કબંધ	૭૧/૪	ધડ
ગુપતિ	૪૨/૨	ગુપ્તપણે (સં ગુપ્ત)
ગુહિર	૪૪/૨	ગંભીર (અવાજે)
સંગઈ	૧૪/૨, ૫૩/૪	સુંદર, સરસ (દેં)
જુહારો	૮૪/૪	નમસ્કાર, પ્રણામ. (દેં જોહાર)
ઠાંણ	૪૬/૬	સ્થાન, ઠેકાણું
થટ્ટ	૭૦/૪	ઠઠ, સમુદાય (દેં થટ્ટ)
દહેવટ્ટ	૭૦/૨	જળમૂળથી નાશ
દિસયંત	૧૦/૨	દષ્ટાંત
ધાવઉ	૫૨/૪	દોડ્યા (સં ધાવતિ)
પઠાવઉ	૩૪/૧	મોકલ્યો (સં પ્રસ્થાપિત)
પરતિખ	૮૩/૩	પ્રત્યક્ષ
ભણેરી	૩૮/૩	બોલે, કહે. (સં ભણતિ)
ભૂયા	૩૮/૨	ફોઈ
મિસઈરી	૪૨/૩	બહાને (સં મિષ)
રલિયા	૩૦/૪	આનંદ
રામતિ	૮૭/૧	રમત, કીડા (સં રમ્ પરથી)
લહુડી	૨૩/૪	લઘુ વચસ્ક, નાની (સં લઘુક)
વડભાગી	૨૭/૨	બડભાગી, બહુ ભાગ્યશાળી
વાલણ	૫૬/૨	પાણું વાળવા (સં વાલય)
સઉકી	૮૨/૨	સપત્ની, શૌક (સં સપત્ની)
સાવઘ	૮/૧	પાપકર્મો, નિંદકર્મો (સં)
સુપસાઉ	૧/૨	સુપ્રસાદ, કૃપા (સં સુપ્રસાદ)
સુરતરુ	૩૨/૨	કલ્પવૃક્ષ (સં સુરતરુ)
હીલા	૨૦/૨	અવહેલા, તિરસ્કાર